DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-661-7-32

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ: КОНЦЕПЦІЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Тарасенко Олександр Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник наукової лабораторії № 4
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки України,
вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, 03195, Україна

Вступ

Дитинство визнається сучасним міжнародним правом періодом особливої вразливості людини, який потребує спеціального правового захисту, а забезпечення найкращих інтересів дитини – наскрізною концепцією такої діяльності, покликаною підпорядкувати інтересам дитини будь-які рішення, що її стосуються. Актуальність цієї ідеї визначається сучасним масштабом збройного насильства: за даними ЮНІСЕФ, понад 473 мільйони дітей – більш ніж кожна шоста дитина світу – живуть на територіях, охоплених збройними конфліктами, а частка таких дітей від 1990 років майже подвоїлася і сягнула близько дев'ятнадцяти відсотків[1110]. Щорічна доповідь Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів, оприлюднена у 2026 році, зафіксувала 38 558 верифікованих тяжких порушень щодо 24 174 дітей – найбільшу кількість постраждалих дітей за тридцять років відповідного мандата[1111]. За таких умов концепція забезпечення найкращих інтересів дитини перестає бути суто гуманітарною декларацією і перетворюється на робочий юридичний інструмент, від ефективності якого залежать життя, здоров'я та майбутнє мільйонів дітей.

Особливого звучання ця проблема набуває для України, яка з 24 лютого 2022 року протистоїть повномасштабній збройній агресії російської федерації. Діти стали однією з найуразливіших категорій жертв агресії: за даними

[1110] "Not the new normal": 2024 one of the worst years in UNICEF's history for children in conflict : UNICEF Press Release, 28 December 2024. URL: https://www.unicef.org/press-releases/not-new-normal-2024-one-worst-years-unicefs-history-children-conflict

[1111] Children and Armed Conflict : Annual Report of the Secretary-General (A/80/723-S/2026/357). United Nations, 2026. URL: https://www.un.org/unispal/document/children-and-armed-conflict-report-of-the-secretary-general-a-80-723-s-2026-357/

державної інформаційної платформи «Діти війни», станом на серпень 2026 року офіційно підтверджено загибель 726 дітей, ще понад 2,7 тисячі дітей дістали поранення, більш як 20,6 тисячі дітей обліковано як депортованих та/або примусово переміщених, і лише близько 2,4 тисячі з них вдалося повернути[1112]. Дійсно, збройна агресія руйнує звичне середовище дитинства – сім'ю, школу, громаду, – а отже, ставить перед державою та міжнародною спільнотою завдання переосмислення змісту найкращих інтересів дитини в надзвичайних умовах, коли на перший план виходять безпека, збереження життя, єдність сім'ї та захист ідентичності дитини.

Наведені міркування формують потребу комплексної характеристики концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та механізму її реалізації в міжнародному праві й законодавстві України, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення відповідного правового регулювання і правозастосовної практики. Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких завдань: 1) з'ясувати лексичне та юридичне значення поняття «найкращі інтереси дитини», сутність і зміст концепції забезпечення найкращих інтересів дитини та її співвідношення з іншими принципами, що формують систему гарантій прав дитини; 2) розкрити особливості цієї концепції в умовах збройної агресії та охарактеризувати її наукові обґрунтування; 3) проаналізувати механізм реалізації концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії в міжнародному праві та законодавстві України, включно зі значенням практики Європейського суду з прав людини; 4) визначити проблеми у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та окреслити шляхи їх подолання.

Проблематика найкращих інтересів дитини має ґрунтовну наукову традицію. У зарубіжній доктрині класичними стали праці Ф. Алстона, який дослідив співвідношення універсальності принципу найкращих інтересів із культурним розмаїттям практик його застосування[1113], М. Фрімена – автора розгорнутого коментаря до статті 3 Конвенції про права дитини[1114], та Ж. Зерматтена, який розкрив функції цього принципу як критерію оцінки і критерію ухвалення рішень[1115]. В українській

[1112] Діти війни: державний портал розшуку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії. URL: https://childrenofwar.gov.ua/

[1113] Alston P. The Best Interests Principle: Towards a Reconciliation of Culture and Human Rights. *International Journal of Law and the Family*. 1994. Vol. 8. P. 1–25.

[1114] Freeman M. A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child. Article 3: The Best Interests of the Child. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2007. 79 p.

[1115] Zermatten J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *The International Journal of Children's Rights*. 2010. Vol. 18. P. 483–499.

правовій науці концептуальні засади захисту прав дитини розроблено у працях Л. В. Красицької, присвячених здійсненню та захисту особистих немайнових і майнових прав батьків та дітей[1116], Н. М. Крестовської, яка обґрунтувала становлення ювенального права України[1117], Н. М. Опольської, котра запропонувала цілісну характеристику механізму забезпечення прав дитини[1118]. Виклики повномасштабної війни зумовили формування нового напряму досліджень: В. П. Маковій проаналізував трансформацію інститутів влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану[1119], Г. М. Грабовська та А. М. Лисюк – захист прав дітей-сиріт під час воєнних дій[1120], В. З. Чорнописька та Ю. Ю. Байовська – альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування[1121], Н. В. Драпатий – тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя[1122], А. О. Сухарєва та В. Є. Барба – участь правоохоронних органів у формуванні безпекового освітнього середовища для дітей[1123]. Саме ці розвідки формують доктринальне підґрунтя сучасної концепції забезпечення найкращих інтересів дитини загалом та в умовах збройної агресії зокрема.

Водночас і на національному, і на міжнародному рівні зберігається низка проблем, які потребують розв'язання. До них належать: незаконна депортація та примусове переміщення українських дітей і складність їх повернення; становище дітей на тимчасово окупованих територіях,

[1116] Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Ліра-К, 2014. 628 с.

[1117] Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.

[1118] Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія. 2-ге вид., перероб. та допов. Вінниця : ВНАУ, 2019. 289 с.

[1119] Маковій В. П. Особливості реалізації змісту окремих інститутів влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Захист прав дитини в умовах збройної агресії* : колективна монографія / за заг. редакцією проф. М. В. Корнієнко. Одеса : ОДУВС, 2025. С. 609–628. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-25

[1120] Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 80–84. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.13

[1121] Чорнописька В. З., Байовська Ю. Ю. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 86: частина 2. С. 258–263. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.40

[1122] Драпатий Н. В. Тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя як форма влаштування дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 281–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.43

[1123] Сухарєва А. О., Барба В. Є. Сучасні виклики в діяльності поліції щодо формування безпечного освітнього середовища для дітей. *Захист прав дитини в умовах воєнного стану* : колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. С. 143–154. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-420-0-10

які зазнають примусової паспортизації, індоктринації та мілітаризації; ризики для дітей, позбавлених батьківського піклування, та вихованців закладів інституційного догляду в умовах евакуації; втрата документів і загрози ідентичності дитини; масштабні потреби у психологічній реабілітації; на міжнародному рівні – недостатня ефективність механізмів примусового виконання норм міжнародного гуманітарного права, повільність процедур притягнення винних до відповідальності та дефіцит фінансування програм захисту дітей. Окреслене коло проблем визначає логіку подальшого викладу змісту цього дослідження.

1 Сутність та зміст концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії

З лексичного погляду словосполучення «найкращі інтереси дитини» поєднує іменник «інтерес», що походить від латинського interest – «має значення, важливо» – і в тлумачних словниках розкривається через категорії потреби, користі та блага, з прикметником «найкращий», який є формою найвищого ступеня порівняння і вказує на оптимальний, максимально можливий за конкретних обставин стан задоволення потреб дитини. Юридичне значення цього поняття є складнішим: воно належить до оціночних понять права, зміст яких не піддається вичерпній формалізації і встановлюється у кожному конкретному випадку. Відправною нормою є пункт 1 статті 3 Конвенції про права дитини, за яким в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини[1124]. В українському законодавстві легальну дефініцію розглянутого поняття закріплено у статті 1 Закону України «Про охорону дитинства»: забезпечення найкращих інтересів дитини визначено як дії та рішення, спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності, з урахуванням думки дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити[1125]. Оціночний характер

[1124] Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

[1125] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

поняття забезпечує гнучкість правозастосування, проте водночас створює ризик надмірної дискреції, що зумовлює потребу в чітких критеріях оцінювання та процедурних запобіжниках.

Ідея пріоритету інтересів дитини пройшла тривалу еволюцію. На універсальному рівні її вперше було нормативно зафіксовано у принципі 2 Декларації прав дитини 1959 року, відповідно до якого при ухваленні з метою спеціального захисту дитини законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення її інтересів[1126]. Конвенція про права дитини 1989 року перетворила це положення з програмної настанови на юридично обов'язкову норму та надала йому наскрізного характеру: крім загального формулювання статті 3, вимога врахування найкращих інтересів дитини відтворена у положеннях про розлучення дитини з батьками (стаття 9), про відповідальність батьків за виховання (стаття 18), про альтернативний догляд (стаття 20), а стосовно усиновлення найкращі інтереси дитини визнано міркуванням найвищого, а не лише першочергового значення (стаття 21). Сутність концепції полягає у зміні самої парадигми ставлення до дитини: дитина розглядається не як пасивний об'єкт піклування дорослих, а як самостійний суб'єкт прав, добробут і розвиток якого є метою правового регулювання, а не побічним наслідком реалізації інтересів сім'ї, громади чи держави.

Авторитетне тлумачення концепції надав Комітет ООН з прав дитини у Зауваженні загального порядку № 14 (2013), де розкрито триєдину юридичну природу найкращих інтересів дитини: це водночас матеріальне суб'єктивне право дитини на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги як міркування першочергового значення; основоположний інтерпретаційний принцип, за яким з декількох можливих тлумачень правової норми обирається те, що найповніше відповідає інтересам дитини; та правило процедури, яке зобов'язує при ухваленні будь-якого рішення, що стосується дитини, оцінювати його можливий позитивний чи негативний вплив на неї і демонструвати, як саме інтереси дитини були враховані[1127]. Ж. Зерматтен слушно характеризує цей принцип одночасно як критерій контролю, що дає змогу перевіряти відповідність дій і рішень інтересам дитини, та як критерій вирішення, що визначає вибір між конкуруючими варіантами[1128]. Така

[1126] Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text

[1127] Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів (пункт 1 статті 3) : Комітет ООН з прав дитини, 29 травня 2013 року. CRC/C/GC/14, п. 6. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/GC/14

[1128] Zermatten J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *The International Journal of Children's Rights*. 2010. Vol. 18. P. 483–499. DOI: https://doi.org/10.1163/157181810X537391

багатофункціональність відрізняє найкращі інтереси дитини від більшості інших правових принципів і пояснює їхнє центральне місце у сучасному дитиноцентричному правопорядку.

Зміст концепції розкривається через систему елементів, які підлягають урахуванню при оцінюванні найкращих інтересів дитини. Комітет ООН з прав дитини відносить до них: погляди самої дитини; її ідентичність, включно зі статтю, релігією, культурною та етнічною належністю; збереження сімейного середовища і підтримання стосунків з близькими; піклування, захист та безпеку дитини; ситуацію вразливості, у якій вона перебуває; право дитини на здоров'я та її право на освіту[1129]. Процедурний вимір концепції передбачає двоступеневу конструкцію: оцінювання найкращих інтересів як змістовне зважування всіх елементів у конкретній ситуації та визначення найкращих інтересів як формальну процедуру ухвалення рішення з належними гарантіями – правом дитини бути вислуханою, залученням фахівців, обґрунтуванням рішення із зазначенням того, яким чином інтереси дитини були зіставлені з іншими міркуваннями, та можливістю перегляду. Важливо, що жоден з елементів не має наперед визначеної переваги: їх співвідношення є динамічним і залежить від віку, зрілості та життєвої ситуації конкретної дитини, що робить концепцію індивідуалізованим інструментом, а не універсальним шаблоном.

Принцип забезпечення найкращих інтересів дитини діє не ізольовано, а в системі принципів, які формують гарантії прав дитини. Комітет ООН з прав дитини визначає чотири загальні принципи Конвенції: недискримінацію (стаття 2), найкращі інтереси дитини (стаття 3), право на життя, виживання і розвиток (стаття 6) та право дитини бути почутою (стаття 12)[1130]. У цій системі найкращі інтереси відіграють роль своєрідного принципу-інтегратора: недискримінація гарантує рівність вихідних умов, право на розвиток задає цільовий орієнтир, право бути почутим є способом установлення дійсних інтересів дитини, тоді як стаття 3 підпорядковує всі рішення досягненню найкращого для дитини результату. Непростим є співвідношення цього принципу з правами батьків та принципом поваги до сімейного життя: концепція не протиставляє дитину сім'ї, адже збереження сімейного середовища саме і є одним з елементів її інтересів, однак у разі неусувного конфлікту

[1129] Зауваження загального порядку № 14 (2013) : Комітет ООН з прав дитини. CRC/C/GC/14, пп. 52–79. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/GC/14

[1130] Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, статті 2, 6, 12. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

пріоритет надається дитині. У доктрині принцип зазнавав і критики: Ф. Алстон звертав увагу на ризики культурного релятивізму та прихованого патерналізму, коли під виглядом інтересів дитини утверджуються уявлення й уподобання дорослих[1131]; М. Фрімен у відповідь наголошує, що принцип не підміняє права дитини, а структурує їх застосування, вимагаючи обґрунтованості та перевірюваності кожного рішення[1132]. Саме процедурні гарантії – участь дитини, мотивування, зовнішній контроль – знімають більшість цих застережень.

В умовах збройної агресії сутність концепції не змінюється, однак її зміст зазнає суттєвої трансформації через зміщення пріоритетів. По-перше, на перший план виходять безпека, збереження життя і здоров'я дитини, які стають передумовою реалізації всіх інших елементів її інтересів. По-друге, вирішального значення набуває єдність сім'ї: розлучення дитини з батьками допускається лише як крайній тимчасовий захід, а можливості для возз'єднання мають забезпечуватися невідкладно. По-третє, особливої ваги набуває збереження ідентичності дитини – імені, громадянства, мови, культурної належності та сімейних зв'язків, – яка в умовах окупації і депортацій опиняється під прямою загрозою. По-четверте, діє презумпція тимчасовості захисних рішень: евакуація та влаштування дитини мають зберігати можливість повернення, а остаточні зміни її правового статусу, насамперед усиновлення, під час активного конфлікту є неприпустимими – міжнародне гуманітарне право прямо забороняє окупаційній державі змінювати сімейний стан дітей на окупованій території[1133]. По-п'яте, самостійним елементом інтересів дитини стає її право на фізичну та психологічну реабілітацію і соціальну реінтеграцію після пережитого. У сукупності ці акценти утворюють воєнну модифікацію концепції, яка вимагає від держави проактивних, а не лише реактивних дій.

Сучасна доктрина забезпечення найкращих інтересів дитини має ґрунтовне наукове підґрунтя. У зарубіжній науці сформувалися щонайменше три взаємопов'язані лінії обґрунтування: аналітична, спрямована на розкриття юридичної природи і функцій принципу; критична, що досліджує межі суддівської дискреції та культурні контексти

[1131] Alston P. The Best Interests Principle: Towards a Reconciliation of Culture and Human Rights. *International Journal of Law and the Family*. 1994. Vol. 8. P. 1–25. DOI: https://doi.org/10.1093/LAWFAM%2F8.1.1

[1132] Freeman M. A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child. Article 3: The Best Interests of the Child. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2007. 79 p.

[1133] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, стаття 50. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

застосування; і прикладна, присвячена методикам оцінювання інтересів дитини в окремих категоріях справ. В українській правовій науці концепція розвивається насамперед у межах сімейного права та ювеналістики: Л. В. Красицька обґрунтувала розуміння інтересів дитини як межі здійснення батьківських прав і критерію вирішення спорів, що виникають між батьками та дітьми[1134]; Н. М. Опольська запропонувала розглядати забезпечення прав дитини як цілісний механізм, у якому принцип найкращих інтересів виконує системоутворюючу роль[1135]. Спільним для вітчизняної доктрини є висновок, що цей принцип має застосовуватися не лише судами у спорах про дітей, а й усіма органами публічної влади під час формування та реалізації політики, яка прямо чи опосередковано стосується дитинства.

Повномасштабна збройна агресія стимулювала формування окремого напряму наукових обґрунтувань концепції. Зокрема, в межах системного осмислення воєнної трансформації механізмів захисту дитинства В. П. Маковій довів, що інститути влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану мають функціонувати з посиленими запобіжниками, підпорядкованими найкращим інтересам дитини[1136]. Дослідження Н. В. Драпатого обґрунтовує тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя як гнучку форму, що дає змогу зберегти для дитини сімейне середовище у надзвичайних обставинах[1137]. В. З. Чорнописька та Ю. Ю. Байовська доводять пріоритетність сімейних форм влаштування дітей над інституційними навіть в умовах воєнного стану[1138]. У свою чергу А. О. Сухарєва та В. Є. Барба спроєктували модель залучення до забезпечення найкращих інтересів дитини правоохоронних органів від органів публічної адміністрації з метою формування релевантного безпекового освітнього середовища

[1134] Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Ліра-К, 2014. 628 с.

[1135] Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія. 2-ге вид., перероб. та допов. Вінниця : ВНАУ, 2019. 289 с.

[1136] Маковій В. П. Особливості реалізації змісту окремих інститутів влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Захист прав дитини в умовах збройної агресії* : колективна монографія / за заг. редакцією проф. М. В. Корнієнко. Одеса : ОДУВС, 2025. С. 609–628. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-25

[1137] Драпатий Н. В. Тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя як форма влаштування дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 281–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.43

[1138] Чорнописька В. З., Байовська Ю. Ю. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 86: частина 2. С. 258–263. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.40

для дітей[1139]. Саме ці розвідки формують доктринальне підґрунтя сучасної концепції забезпечення найкращих інтересів дитини загалом та в умовах збройної агресії зокрема.

Узагальнюючи, можна констатувати, що українська доктрина сформувала воєнний вимір концепції найкращих інтересів дитини, засадами якого є пріоритет безпеки і сімейного середовища, тимчасовість надзвичайних рішень та неприпустимість використання вразливості дитини для зміни її ідентичності.

2 Механізм реалізації концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії в міжнародному праві та законодавстві України

Міжнародно-правові засоби забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії мають комплексний характер і належать до трьох взаємодоповнюваних галузей міжнародного права. Міжнародне гуманітарне право закріплює обов'язки сторін конфлікту щодо дітей безпосередньо: Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року вимагає забезпечувати дітям, які осиротіли чи були розлучені із сім'ями внаслідок війни, утримання, виховання та можливість сповідувати свою релігію, а на окупованих територіях – сприяти належному функціонуванню установ, відповідальних за піклування про дітей[1140]; Додатковий протокол I 1977 року проголошує принцип особливої поваги до дітей і зобов'язує сторони конфлікту надавати їм піклування та допомогу, яких вони потребують[1141]. Міжнародне право прав людини продовжує діяти і під час збройного конфлікту: Конвенція про права дитини не передбачає можливості відступу від принципу найкращих інтересів, а її стаття 38 прямо зобов'язує держави забезпечувати повагу до норм гуманітарного права, застосовних до дітей. Міжнародне кримінальне право замикає цю систему механізмом індивідуальної відповідальності:

[1139] Сухарєва А. О., Барба В. Є. Сучасні виклики в діяльності поліції щодо формування безпечного освітнього середовища для дітей. *Захист прав дитини в умовах воєнного стану* : колективна монографія. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 143–154. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-420-0-10

[1140] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, статті 24, 50. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

[1141] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, статті 77–78. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

Римський статут Міжнародного кримінального суду криміналізує, зокрема, призов та використання дітей до п'ятнадцяти років у воєнних діях, а також незаконну депортацію і переміщення цивільного населення[1142]. Окремим засобом є діяльність Ради Безпеки ООН: резолюцією 1612 (2005) створено механізм моніторингу та звітування щодо шести тяжких порушень прав дітей у збройних конфліктах – вбивств і каліцтв, вербування та використання, сексуального насильства, викрадень, нападів на школи й лікарні та відмови в гуманітарному доступі[1143].

Інституційну інфраструктуру захисту утворюють Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів, який готує щорічні доповіді з переліками сторін, відповідальних за тяжкі порушення, ЮНІСЕФ, Міжнародний комітет Червоного Хреста з його механізмами розшуку та возз'єднання сімей, а також регіональні організації. Саме зведені дані цього механізму засвідчують глибину сучасної кризи: у доповіді 2026 року верифіковано 38 558 тяжких порушень щодо дітей, при цьому майже сімдесят відсотків дитячих втрат спричинено застосуванням вибухової зброї у населених пунктах, а Україна належить до країн з найвищими показниками таких втрат[1144]. Вимоги, що випливають із зазначених джерел та практики їх застосування, узагальнює категорія міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії – закріплених у міжнародних актах нормативних вимог до поведінки держав та інших суб'єктів щодо оцінювання, врахування і захисту інтересів дитини під час збройних конфліктів. Такі стандарти можуть бути класифіковані за юридичною силою – на юридично обов'язкові та рекомендаційні; за сферою дії – на універсальні та регіональні; за змістом – на матеріальні, які визначають обсяг гарантій, і процедурні, які встановлюють порядок оцінювання інтересів дитини, моніторингу та відповідальності. Особливістю цих стандартів є дитиноцентричність: на відміну від загальних стандартів прав людини, вони перетворюють інтереси дитини на самостійний критерій правомірності поведінки всіх учасників конфлікту.

Ядро універсальних міжнародно-правових стандартів становить Конвенція про права дитини разом із Факультативним протоколом щодо

[1142] Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року, стаття 8. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

[1143] Резолюція Ради Безпеки ООН 1612 (2005) від 26 липня 2005 року. URL: https://docs.un.org/en/S/RES/1612(2005)

[1144] Children and Armed Conflict : Annual Report of the Secretary-General (A/80/723-S/2026/357). United Nations, 2026. URL: https://www.un.org/unispal/document/children-and-armed-conflict-report-of-the-secretary-general-a-80-723-s-2026-357/.

участі дітей у збройних конфліктах 2000 року, який підвищив вимоги до мінімального віку обов'язкового призову та безпосередньої участі дітей у воєнних діях[1145]. Нормативний зміст цих стандартів конкретизує Зауваження загального порядку № 14 (2013), яке вимагає оцінювати найкращі інтереси дитини у кожному рішенні, включно з рішеннями надзвичайного характеру[1146]. Значну роль відіграють і акти так званого м'якого права: Керівні вказівки ООН щодо альтернативного догляду за дітьми 2010 року, які закріплюють принципи необхідності та відповідності при влаштуванні дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема у надзвичайних ситуаціях; Паризькі принципи щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами та збройними групами, 2007 року, орієнтовані на звільнення і реінтеграцію таких дітей; мінімальні стандарти захисту дитинства у гуманітарному реагуванні[1147]. Хоча ці документи не мають обов'язкової юридичної сили, вони конкретизують загальні конвенційні норми, формують одноманітну практику держав і гуманітарних організацій, а тому виконують стандартоутворюючу функцію.

Окрему групу універсальних стандартів утворюють вимоги щодо збереження сім'ї та ідентичності дитини, які набувають вирішального значення саме в умовах збройної агресії. Конвенція про права дитини зобов'язує держави поважати право дитини на збереження індивідуальності, включно з громадянством, ім'ям та сімейними зв'язками, вживати заходів для боротьби з незаконним переміщенням дітей за кордон та запобігати їх викраденню[1148]. Міжнародне гуманітарне право категорично забороняє депортацію цивільного населення з окупованої території та не дозволяє окупаційній державі змінювати сімейний стан дітей[1149]. Із цих положень випливає стандарт неприпустимості передачі дітей під юрисдикцію держави-агресора, примусової зміни їхнього громадянства та усиновлення громадянами такої держави. Порушення цього стандарту

[1145] Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text

[1146] Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів : Комітет ООН з прав дитини, 29 травня 2013 року. CRC/C/GC/14, п. 6. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/GC/14

[1147] The Paris Principles. Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups. UNICEF, February 2007. URL: https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/parisprinciples.pdf

[1148] Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, статті 8, 11, 35. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

[1149] Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, статті 49–50. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

має найтяжчу міжнародно-правову кваліфікацію: насильницька передача дітей однієї групи до іншої групи прямо названа серед діянь у статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, а незаконна депортація і переміщення населення становлять воєнний злочин за Римським статутом[1150]. Саме на цьому стандарті ґрунтуються видані Міжнародним кримінальним судом у березні 2023 року ордери на арешт вищих посадових осіб держави-агресора у зв'язку з депортацією українських дітей[1151].

Регіональні міжнародно-правові стандарти конкретизують універсальні вимоги з урахуванням особливостей європейського правового простору. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не містить окремої «дитячої» статті, однак Європейський суд з прав людини інтегрував найкращі інтереси дитини у зміст статті 8, яка гарантує повагу до приватного і сімейного життя та покладає на держави позитивні зобов'язання щодо захисту дитини[1152]. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року, ратифікована Україною, закріплює процедурні права дитини у судових провадженнях, що її стосуються, – право на отримання інформації, на висловлення власної думки та на представництво[1153]. У праві Європейського Союзу найкращі інтереси дитини піднесено до рівня первинного права статтею 24 Хартії основних прав ЄС, а спеціальним інструментом реагування на масове переміщення дітей війни стала Директива Ради 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, уперше активована у 2022 році саме щодо осіб, які рятувалися від агресії проти України: вона гарантує дітям під тимчасовим захистом доступ до освіти, а щодо дітей без супроводу вимагає невідкладного забезпечення представництва, зокрема через законне опікунство, та влаштування з урахуванням думки дитини[1154]. У такий спосіб регіональний рівень додає до універсальних стандартів розвинуті процедурні гарантії та наднаціональні механізми контролю.

[1150] Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text

[1151] Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. *International Criminal Court*, 17 March 2023. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and

[1152] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, стаття 8. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

[1153] Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

[1154] Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб від 20 липня 2001 року, стаття 16. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001L0055

Особливе значення для формування регіональних стандартів має практика Європейського суду з прав людини, яка перетворила найкращі інтереси дитини на автономний конвенційний критерій. У справі «Neulinger and Shuruk проти Швейцарії» Велика палата сформулювала засадниче положення: в усіх рішеннях, що стосуються дітей, їхні найкращі інтереси мають першочергове значення, а тому національні органи зобов'язані здійснювати поглиблений аналіз становища дитини навіть під час виконання міжнародних зобов'язань щодо її повернення[1155]. У справі «Strand Lobben та інші проти Норвегії» Велика палата наголосила, що при обмеженні сімейних зв'язків держава має ретельно зважити інтереси дитини та її батьків, забезпечити належну якість процесу ухвалення рішення і спрямованість вжитих заходів на возз'єднання сім'ї тією мірою, якою це відповідає інтересам дитини[1156]. В інших рішеннях Суд визнав, що надзвичайна вразливість дитини має переважне значення порівняно з її міграційним статусом, а умови прийому дітей, які шукають захисту, повинні відповідати їхньому вікові та потребам. Сформований у цій практиці двоєдиний стандарт – матеріальний пріоритет інтересів дитини та процедурна вимога їх реального оцінювання – є безпосередньо застосовним і до ситуацій, породжених збройним конфліктом.

Практика Суду щодо збройної агресії проти України розвинула ці стандарти в екстериторіальному вимірі. Спираючись на доктрину ефективного контролю, Суд поширює відповідальність держави за Конвенцією на території, які вона фактично контролює поза власними кордонами. У міждержавній справі «Україна і Нідерланди проти Росії» Велика палата у рішенні від 9 липня 2025 року констатувала масштабні системні порушення Конвенції, допущені державою-відповідачем, визнавши, зокрема, несумісною з Конвенцією адміністративну практику незаконного переміщення до російської федерації українських дітей[1157]. Це рішення має стратегічне значення для досліджуваної концепції: воно юридично фіксує, що депортація дітей, розрив їхніх сімейних зв'язків та асиміляційні практики є порушенням конвенційних прав, створює доказове підґрунтя для міжнародних компенсаційних механізмів і підтверджує, що обов'язок першочергового врахування інтересів дитини зберігає чинність у найгостріших безпекових умовах.

[1155] Neulinger and Shuruk v. Switzerland [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 6 July 2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/

[1156] Strand Lobben and Others v. Norway [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 10 September 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/

[1157] Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 9 July 2025. URL: https://hudoc.echr.coe.int/

Реалізація концепції в Україні спирається на розгалужену нормативну основу. Конституція України проголошує охорону дитинства обов'язком держави і гарантує захист прав дитини[1158]. Сімейний кодекс України закріплює вимогу здійснювати регулювання сімейних відносин з максимально можливим урахуванням інтересів дитини та гарантує дитині право бути вислуханою при вирішенні питань, що її стосуються[1159]; Цивільний кодекс України підпорядковує інтересам дитини інститути опіки та піклування[1160]. Закон України «Про охорону дитинства» не лише містить легальну дефініцію забезпечення найкращих інтересів дитини, а й закріплює спеціальні гарантії для дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів[1161]. На підзаконному рівні центральне місце посідає постанова Кабінету Міністрів України № 866, яка визначає порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, включно з невідкладними діями у разі загрози її життю чи здоров'ю[1162]. Принцип найкращих інтересів послідовно застосовує й судова практика: Верховний Суд виходить із того, що в усіх справах, які стосуються дитини, визначальним є якнайкраще забезпечення її інтересів з урахуванням конкретних обставин справи[1163], а відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» національні суди застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права[1164].

Воєнний стан зумовив формування спеціального сегмента механізму реалізації концепції. Держава запровадила обов'язкову евакуацію дітей з територій активних бойових дій, особливий порядок евакуації та обліку вихованців закладів інституційного догляду, тимчасове влаштування

[1158] Конституція України від 28 червня 1996 року, статті 51–52. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[1159] Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III, статті 7, 171. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

[1160] Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

[1161] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

[1162] Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text

[1163] Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 4 травня 2022 року у справі № 696/805/20 (провадження № 61-10002св21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104232536.

[1164] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, стаття 17. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text

дітей, які залишилися без батьківського піклування, переважно у сімейні форми, а також надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Виходячи з презумпції тимчасовості надзвичайних рішень, на період воєнного стану фактично зупинено міждержавне усиновлення, що унеможливлює остаточну зміну правового становища дитини в умовах, коли достовірно перевірити її сімейні зв'язки неможливо. Для протидії найтяжчому порушенню – депортації та примусовому переміщенню дітей – створено координаційний механізм повернення в межах ініціативи Президента України Bring Kids Back UA[1165], а державна інформаційна платформа «Діти війни» забезпечує зведений облік постраждалих дітей, розшук та комунікацію громадян з правоохоронними органами[1166]. Повернення дитини супроводжується індивідуальним планом реінтеграції, який охоплює відновлення документів, влаштування у сімейне середовище, освіту та психологічну підтримку, що безпосередньо втілює процедурний вимір концепції найкращих інтересів.

Попри створений механізм, у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії зберігаються системні проблеми. Першою є депортація та примусове переміщення дітей: із понад двадцяти тисяч ідентифікованих дітей повернути вдалося лише незначну частину, а держава-агресор ухиляється від співпраці; шляхами розв'язання є розширення міжнародної коаліції з повернення дітей, залучення держав-посередників, санкційний тиск та послідовне кримінальне переслідування винних. Другою проблемою є становище дітей на тимчасово окупованих територіях, які зазнають примусової паспортизації, мілітаризації виховання та витіснення української ідентичності; необхідними є документування цих практик як міжнародних злочинів, збереження доступних дистанційних освітніх і соціальних сервісів та підготовка гнучких механізмів реінтеграції після деокупації. Третя проблема – вразливість дітей, позбавлених батьківського піклування: евакуація закладів інституційного догляду ускладнила контроль за становищем вихованців, що вимагає прискорення деінституціалізації та розвитку сімейних форм влаштування. Четверта проблема – масштабні психологічні травми воєнного дитинства, подолання яких потребує розбудови загальнодержавної системи психосоціальної підтримки у школах і громадах. На міжнародному рівні ключовими залишаються недостатня ефективність механізмів примусового виконання гуманітарного права, тривалість процедур

[1165] Bring Kids Back UA: план дій Президента України з повернення українських дітей. URL: https://bringkidsback.org.ua/

[1166] Діти війни : державна інформаційна платформа. URL: https://childrenofwar.gov.ua/

міжнародного правосуддя та дефіцит ресурсів: збройні конфлікти генерують близько вісімдесяти відсотків світових гуманітарних потреб, які хронічно недофінансовуються[1167]. Відповіддю мають стати посилення універсальних механізмів відповідальності, включення завданої дітям шкоди до міжнародних компенсаційних інструментів та сталі програми підтримки дітей, постраждалих від війни.

Висновки

Проведене дослідження концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та шляхів її реалізації дає підстави для таких висновків, що відповідають поставленим у вступі завданням.

Встановлено, що поняття «найкращі інтереси дитини» є оціночною правовою категорією, яка позначає оптимальний за конкретних обставин стан задоволення індивідуальних потреб дитини, встановлюваний з урахуванням її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, родинної, культурної та етнічної належності і власної думки дитини. Сутність відповідної концепції полягає у визнанні дитини самостійним суб'єктом прав та у підпорядкуванні всіх рішень, що її стосуються, досягненню найкращого для неї результату; юридична природа концепції є триєдиною і поєднує матеріальне право дитини, інтерпретаційний принцип та правило процедури. У системі гарантій прав дитини принцип найкращих інтересів виконує інтегруючу роль, взаємодіючи з принципами недискримінації, права на життя, виживання і розвиток та права дитини бути почутою.

В умовах збройної агресії концепція зазнає змістовної трансформації: пріоритетного значення набувають безпека і збереження життя дитини, єдність сім'ї, захист ідентичності, презумпція тимчасовості надзвичайних рішень та право на реабілітацію і реінтеграцію. Сучасна доктрина, включно з новітніми українськими дослідженнями воєнного періоду, обґрунтувала воєнний вимір концепції, засадами якого є пріоритет сімейних форм влаштування дитини, посилені процедурні запобіжники та неприпустимість використання вразливості дитини для зміни її громадянства, сімейного стану чи культурної належності.

Механізм реалізації концепції має дворівневу структуру. Міжнародний рівень утворюють взаємодоповнювані норми гуманітарного права,

[1167] "Not the new normal": 2024 one of the worst years in UNICEF's history for children in conflict : UNICEF Press Release, 28 December 2024. URL: https://www.unicef.org/press-releases/not-new-normal-2024-one-worst-years-unicefs-history-children-conflict

права прав людини та міжнародного кримінального права, моніторинговий механізм Ради Безпеки ООН, універсальні стандарти Конвенції про права дитини у тлумаченні Комітету ООН з прав дитини та регіональні стандарти Ради Європи і Європейського Союзу, розвинуті практикою Європейського суду з прав людини. Національний рівень охоплює конституційні та галузеві гарантії, спеціальне законодавство воєнного часу, діяльність органів опіки та піклування, судову практику, яка застосовує найкращі інтереси дитини як вирішальний критерій, а також координаційні інструменти повернення депортованих дітей та їх реінтеграції.

Основними проблемами у досліджуваній сфері є незаконна депортація та примусове переміщення українських дітей і складність їх повернення, асиміляційні практики щодо дітей на тимчасово окупованих територіях, вразливість дітей, позбавлених батьківського піклування, масштабні психологічні наслідки війни, а на міжнародному рівні – недостатня ефективність механізмів примусу та дефіцит фінансування. Шляхами їх подолання визначено розширення міжнародної коаліції з повернення дітей, невідворотність кримінальної відповідальності за злочини проти дитинства, прискорення деінституціалізації, розбудову системи психосоціальної підтримки та включення шкоди, завданої дітям, до міжнародних компенсаційних механізмів.

Загалом досвід протистояння України збройній агресії засвідчує, що концепція забезпечення найкращих інтересів дитини є не абстрактним ідеалом мирного часу, а дієвим правовим інструментом надзвичайних умов, ефективність якого визначається поєднанням безумовних міжнародних заборон, адаптивного національного механізму та міжнародної солідарності у захисті дитинства.

Анотація

У дослідженні здійснено комплексну характеристику концепції забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та механізму її реалізації в міжнародному праві й законодавстві України. Розкрито лексичне та юридичне значення поняття «найкращі інтереси дитини», його оціночний характер і легальну дефініцію за Законом України «Про охорону дитинства». Охарактеризовано триєдину юридичну природу концепції як матеріального права дитини, інтерпретаційного принципу та правила процедури, систему елементів оцінювання найкращих інтересів дитини, а також співвідношення цього принципу з іншими загальними принципами Конвенції про права

дитини. Визначено особливості змісту концепції в умовах збройної агресії: пріоритет безпеки та єдності сім'ї, захист ідентичності дитини, презумпцію тимчасовості надзвичайних рішень і право на реабілітацію та реінтеграцію. Систематизовано міжнародно-правові засоби і стандарти забезпечення найкращих інтересів дитини під час збройних конфліктів на універсальному та регіональному рівнях, показано значення практики Європейського суду з прав людини, зокрема рішень у справах «Neulinger and Shuruk проти Швейцарії», «Strand Lobben та інші проти Норвегії» та «Україна і Нідерланди проти Росії». Проаналізовано національний механізм реалізації концепції: конституційні та галузеві гарантії, законодавство воєнного часу, діяльність органів опіки та піклування, судову практику і державні інструменти повернення депортованих дітей. Визначено проблеми у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройної агресії та запропоновано шляхи їх подолання на національному і міжнародному рівнях.

Література

1. "Not the new normal": 2024 one of the worst years in UNICEF's history for children in conflict : UNICEF Press Release, 28 December 2024. URL: https://www.unicef.org/press-releases/not-new-normal-2024-one-worst-years-unicefs-history-children-conflict
2. Children and Armed Conflict : Annual Report of the Secretary-General (A/80/723-S/2026/357). United Nations, 2026. URL: https://www.un.org/unispal/document/children-and-armed-conflict-report-of-the-secretary-general-a-80-723-s-2026-357/
3. Діти війни : державний портал розшуку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії. URL: https://childrenofwar.gov.ua/
4. Alston P. The Best Interests Principle: Towards a Reconciliation of Culture and Human Rights. *International Journal of Law and the Family*. 1994. Vol. 8. P. 1–25. DOI: https://doi.org/10.1093/LAWFAM%2F8.1.1
5. Freeman M. A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child. Article 3: The Best Interests of the Child. Leiden : Martinus Nijhoff Publishers, 2007. 79 p.
6. Zermatten J. The Best Interests of the Child Principle: Literal Analysis and Function. *The International Journal of Children's Rights*. 2010. Vol. 18. P. 483–499. DOI: https://doi.org/10.1163/157181810X537391
7. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Ліра-К, 2014. 628 с.
8. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 40 с.
9. Опольська Н. М. Права дитини в Україні : монографія. 2-ге вид., перероб. та допов. Вінниця : ВНАУ, 2019. 289 с.

10. Маковій В. П. Особливості реалізації змісту окремих інститутів влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану. *Захист прав дитини в умовах збройної агресії* : колективна монографія / за заг. редакцією проф. М. В. Корнієнко. Одеса : ОДУВС, 2025. С. 609–628. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-25
11. Грабовська Г. М., Лисюк А. М. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування під час військових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 80–84. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.13
12. Чорнописька В. З., Байовська Ю. Ю. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 86: частина 2. С. 258–263. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.40
13. Драпатий Н. В. Тимчасове влаштування дитини в сім'ю фактичного вихователя як форма влаштування дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 281–285. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.43
14. Сухарєва А. О., Барба В. Є. Сучасні виклики в діяльності поліції щодо формування безпечного освітнього середовища для дітей. *Захист прав дитини в умовах воєнного стану* : колективна монографія. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 143–154. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-420-0-10
15. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
16. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text
17. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
18. Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів : Комітет ООН з прав дитини, 29 травня 2013 року. CRC/C/GC/14. URL: https://docs.un.org/en/CRC/C/GC/14
19. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
20. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
21. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
22. Резолюція Ради Безпеки ООН 1612 (2005) від 26 липня 2005 року. URL: https://docs.un.org/en/S/RES/1612(2005)
23. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
24. The Paris Principles. Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups. UNICEF,

February 2007. URL: https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/parisprinciples.pdf
25. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
26. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. *International Criminal Court*, 17 March 2023. URL: https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and
27. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
28. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text
29. Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб від 20 липня 2001 року, стаття 16. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32001L0055
30. Neulinger and Shuruk v. Switzerland [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 6 July 2010. URL: https://hudoc.echr.coe.int/
31. Strand Lobben and Others v. Norway [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 10 September 2019. URL: https://hudoc.echr.coe.int/
32. Ukraine and the Netherlands v. Russia [GC] : judgment of the European Court of Human Rights, 9 July 2025. URL: https://hudoc.echr.coe.int/
33. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
34. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text
35. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
36. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 року № 866. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text
37. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 4 травня 2022 року у справі № 696/805/20 (провадження № 61-10002св21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104232536
38. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text
39. Bring Kids Back UA : план дій Президента України з повернення українських дітей. URL: https://bringkidsback.org.ua/